

BƏDİİ MƏDƏNİYYƏT
ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КУЛЬТУРА
ARTISTIC CULTURE

UOT 7/792

DOI 10.65058/PLXR5390

TÜRKDİLLİ XALQLARIN SƏHNƏ MƏDƏNİYYƏTİNDƏ
MUSİQİLİ TEATRIN ROLU

ELÇİN QAFARLI*

Azərbaycan Respublikasının Fəxri mədəniyyət işçisi,
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin dissertantı
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7296-8334>
E-mail: elchingafarli@gmail.com

Sitat gətirmək üçün: Qafarlı E. Türkdilli xalqların səhnə mədəniyyətində musiqili teatrın rolu // – Bakı: Musiqi dünyası. Beynəlxalq Elmi Musiqi Jurnalı, – 2025. Vol.27/№4 (105), – s.27-38.

Xülasə

Məqalədə TÜRKSÖY təşkilatının türkdilli xalqların yaxınlaşmasına xidmət edən layihələr işıqlandırılır. Teatr əməkdaşlığı vasitəsilə türkdilli xalqların mədəniyyətlərinin integrasiyası və yaxınlaşmasının öyrənilməsi incəsənət tarixində, xüsusən də teatrşünaslıqda aktual məsələdir. Bu məqalədə ayrı-ayrı tamaşaların nümunəsində, türkdilli xalqlar arasında musiqi və teatr tamaşalarının yaradılması sahəsində əməkdaşlığın dinamikaı araşdırılır. Azərbaycan, Qazaxıstan və digər türkdilli dövlətlər daxil olmaqla, yaradıcı kollektivlərin peşəkarlığı sayəsində ərsəyə gələn bir sıra beynəlxalq layihələr, məsələn, "Koroğlu", "Arşın Mal Alan" və "Alpamış" operaları səhnəyə qoyulmuşdur ki, bu da türkdilli xalqların mədəniyyətlərinin integrasiyasına töhfə vermişdir. Məqalədə musiqili teatrın türkdilli xalqların mənəvi irsinin qorunmasında rolu araşdırılır. Tədqiqatda zəngin faktiki materialdan istifadə edilərək sistemli və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Bu məqalənin elmi və praktiki əhəmiyyəti türk xalqlarının səhnə sənəti və teatr mədəniyyətinin integrasiyası ilə bağlı yeni tədqiqatların aparılmasına ehtiyacdən irəli gəlir. Tədqiqatın nəticələri türkdilli xalqların teatr mədəniyyətində vüsət alan proseslərin və tendensiyaların öyrənilməsində dəyərli mənbədir.

Açar sözlər: teatr, musiqi, TÜRKSÖY, tamaşa, opera, türkdilli xalqlar, estetik.

* © Elçin Qafarlı, 2025

Giriş.

Türk xalqlarının qədim tarixinin ötən yüzilliyin son dövrlərindən başlamış və yaşadığımız XXI əsrdə öz intensivliyi ilə diqqət çəkən mədəni integrasiya proseslərinin öyrənilməsi, onların müxtəlif meyillərinin, özəlliklə bədii yaradıcılıqda təzahür edən estetik faktlarının dəyərləndirilməsi tədqiqatın yeniliyini mənalandırır. Türkiyə istisna olmaqla, bəlli coğrafi ərazilərdə yaşayan və rus xalqı ilə uzun sürən qarşılıqlı əlaqələrdə olan türksöylü xalqların mədəni inkişafında, sosial həyat tərzində rus elementlərinin müəyyən rolu olmuşdur. Türksöylü xalqlarla təmasları nəticəsində rusların da dillərində, adətlərində alınmış xeyli söz və ənənələr var. N.Trubetskoyun da təsdiq etdiyi “*slavyan mədəniyyətində Turan elementlərinin mövcudluğu*” [9, c.132] faktı çox mətləblərdən xəbər verir.

Mədəniyyətin xalqlar arasında görünməz mənəvi körpü olduğu yeni xəbər deyil. Dünyanın tarixi təcrübəsi sübut edir ki, istənilən lokal mədəniyyət bəşər sivilizasiyasının mədəni nailiyyətləri ilə əlaqəli şəkildə yaranır, mövcudluğunu təsdiqləyir və inkişaf edir. Odur ki, türkdilli xalqların da müxtəlif coğrafi ərazilərdə yaşamasına baxmayaraq, inancları, adət-ənənələri, etno-psixoloji təbiətləri və s. baxımdan bənzərdirlər. Onların bədii yaradıcılıq, o cümlədən memarlıq, musiqi, kino, xoreografiya, dekorativ-tətbiqi və teatr sənəti etibarilə yaxınlığını isə xüsusi sübut etməyə ehtiyac qalmır. Məhz bədii yaradıcılıq amillərinin, özəlliklə səhnə sənəti sahəsində fəaliyyət bağlılığının ayrıca tədqiqata cəlb edilməsi məqalənin yeniliklərindən sayıla bilər.

Material və metodlar.

Məqalənin yazılmasında son illərin tədqiqatları dəyərli elmi mənbə rolunda çıxış edir. Həmin tədqiqatlar əsasən lokal xarakter daşıyaraq Azərbaycan səhnə mədəniyyətinin öyrənilməsinə istiqamətlənib. Belə ki, professor İlham Rəhimlinin fundamental araşdırmalarında Azərbaycan musiqili teatrının milli mədəniyyətimizin tarixində əvəzsiz rolu müasir dövrümüzə qədər 112 illik yaradıcılıq yolu tədqiqat predmeti olub [4]. Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, teatrşünas Vidadi Qafarlının “Azərbaycan teatrının janr poetikası” adlı monoqrafiyasında Azərbaycan səhnə sənətinin təşəkkülü proseslərinin dinamikası sistemli şəkildə tədqiq edilmişdir [2]. Məqalənin yazılması prosesində türkdilli xalqların teatr sənəti sahəsində əldə etdikləri nailiyyətləri işıqladılan qəzet materiallarına istinad olunub [7;11]. XXI əsrin əvvəlində türkdilli xalqların musiqili teatr sənətinin inkişafı və təmayülləri barədə zəngin materiala Azərbaycan və Türkiyə rejissoru Əflatun Nemətzadənin monoqrafiyalarında rast gəlinir [5;6].

Müxtəlif tədqiqatçıların apardıqları elmi-nəzəri axtarışlar və təhlillər türkdilli xalqların uzun əsrlər boyu formalaşan teatr düşüncəsinin yaradıcılıq elementləri milli oyun ənənələri

zəminində mövcud olsa da, bütövlükdə avropatıplı teatr modeli əsasında inkişaf etdiyini sübut edir. Həqiqətdir ki, türkdilli xalqların teatr sənəti bu zaman məhdud yaradıcılıq çərçivəsinə qapanmamış, özünün inkişaf oriyentiri kimi dünya teatrına üz tutmuş, onun mütərəqqi təcrübələrindən bəhrələnmişdir. Odur ki, bu məqalədə həmin elmi müddəaların gerçək nümunələri faktoloji əsaslar nəzərə alınmaqla yeni baxış bucağı altında təhlilə çəkilir və prinsipcə yeni elmi nəticələri şərtləndirir.

Öz inkişaf illəri boyu əsas etibarilə milli folklor əsaslanan türkdilli xalqların teatr mədəniyyəti ötən əsrdən başlayaraq dramatik sənətdən müəyyən qədər fərqlənən musiqili səhnə sənətinin ifadə prinsiplərinə üz tutmuşdur. Məhz XX əsrdən başlayaraq türkdilli xalqların səhnələrində milli opera və operetta əsərləri yaranmış və özünün sonrakı inkişaf mərhələlərini yaşamışdır. Bu dövrdə musiqili teatrın görkəmli təmsilçiləri və daşıyıcıları olan libretto müəllifləri, bəstəkarlar, mahir vokalçılar və təbii olaraq teatrşünaslar nəslə yetişmişdir. Tədqiqatda zəngin materialdan istifadə edilərək sistemli və müqayisəli təhlil metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

Beynəlxalq kollektivin iştirakı ilə “Koroğlu” tamaşasının hazırlanması

Türkdilli xalqların milli oyanışı, yüksəlişi, dövlət müstəqilliklərini əldə etmələri, öz tarixi köklərinə dönüb, onu dərinlən öyrənmələri yaşadığımız dövrün ən əhəmiyyətli prosesləridir. Buna görə ki, çağdaş dövrümüzün ictimai reallığında müşahidə edilən qarşılıqlı mədəni bəhrələnmələrin təzahürləri multikultural mühitdə görünməmiş səmərə verməkdədir. Bu proseslərin ən bariz nümunəsi olaraq, türk dünyasının mədəni incilərinin çağdaş dövrdə daha geniş coğrafiyada tanıtılması məqsədi ilə 2009-cu ildə Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı TÜRKSOY tərəfindən Üzeyir Hacıbəylinin “Koroğlu” operasının dünyada ilk dəfə olaraq beynəlxalq versiyasının hazırlanması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tənqidin, haqlı hesab etdiyimiz, fikrinə görə *“hər cümləsi, hər bir faktı xalqilik ruhu ilə aşılınmış”* [3, s.28] türk mədəniyyətinin, orta q dəyərlərimizin dünyanın müxtəlif qitələrində tanıtılması məqsədi ilə TÜRKSOY-un altı üzvünün: Azərbaycanın, Qazaxıstanın, Qırğızıstanın, Türkiyənin, Başqırdıstanın və Tatarıstanının opera və balet teatrlarının seçilmiş 250 sənətçisindən ibarət beynəlxalq kollektivin iştirakı ilə “Koroğlu” tamaşasının hazırlanmasını əsl mədəniyyət hadisəsi hesab etmək olar.

Müxtəlif araşdırmaların nəticəsi olaraq, Azərbaycan peşəkar musiqi sənətinin qurucusu Üzeyir Hacıbəylinin möhtəşəm yaradıcılıq uğuru hesab edilən, müasir türk musiqi mədəniyyətinin də şah əsərlərindən sayılan, *“milliyə doğru ciddi dönüş yaradan”* [1, s.6] “Koroğlu” operası xalq ədəbiyyatının və musiqisinin klassik Qərb musiqisi ilə yaradıcı sintezinin ən diqqətə cəsarpan

nümunəsi kimi qəbul edilir. Məhz bu əsərin seçilməsində başlıca məqsəd türk xalqlarının həmin ortaq mədəni irsi daha yaxından mənimsəməsi, həmçinin türkdilli xalqların zəngin ədəbi və musiqi mədəniyyətinin daha geniş miqyasda, beynəlxalq integrasiya prosesləri kontekstində dünya mədəni məkanına ötürülməsi idi.

Bədii səhnə təcəssümü prosesi Bişkekdə, Qırğızıstan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının bazasında həyata keçirilən və ilk iki tamaşası Bişkek səhnəsində oynanılan “Koroğlu” operası daha sonra müvafiq ardıcılıqla Qazaxıstanın Almatı şəhərində, Türkiyənin paytaxtı Ankarada, sonra isə Bakıda, Ü. Hacıbəylinin anadan olmasının 125 illiyi tədbirləri çərçivəsində göstərildi. Son tamaşası 2010-cu ildə keçirilən İstanbul Beynəlxalq Opera Festivalının açılışında Halic Konqres Mərkəzində göstərilən beynəlxalq “Koroğlu” operası, həm Türkiyənin həm də digər ölkələrin ictimai-mədəni həyatında böyük əks-səda doğurdu. Təsadüfi deyil ki, beynəlxalq aləmin nüfuzlu simaları “Koroğlu” layihəsinin müstəsna əhəmiyyətini qeyd edərək onu “Qızıl xətt” adlandırdılar.

Səhnə sənətinin bədii vizual imkanları sayəsində türkdilli xalqların mədəni bəhrələnmələrinin multikultural aspektlərinə toxunan məqaləmizi “Koroğlu” nümunəsi ilə başlamaq niyyətimiz bir neçə səbəblə bağlıdır. Ən başlıca səbəb budur ki, ilk dəfə idi ki, beynəlxalq təcrübədə analoqu olmayan bu layihənin realizə edilməsi üçün Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkiyədən və Rusiya Federasiyasına daxil olan Başqurdistan və Tatarıstandan olan solistlər, xor, xoreoqrafiya qrupları, o cümlədən qrimçilər, dekoratorlar, rekvizitorlar onun təcəssümünə cəlb edilmişdilər. Layihənin yaradıcı heyəti də beynəlxalq tərkibdə idi; belə ki, bədii rəhbər və quruluşçu rejissor Əflatun Nemətzadə (Azərbaycan), quruluşçu baletmeyster Mehmet Balkan (Türkiyə), quruluşçu rəssam Savaş Camgöz (Türkiyə), kostyum rəssamı Sərdar Başbuğ (Türkiyə), baş dirijor Rauf Abdullayev (Azərbaycan), baş xormeyster Elnara Kərimova (Azərbaycan), xoreoqraf Akan Nurtazin (Qırğızıstan) və xormeyster Aliya Temirbekova (Qazaxıstan) kimi sənətçilərlə bərabər, ifaçı aktyorlar da müxtəlif türkdilli ölkələrin təmsilçiləri idilər. Layihədə nəzərdə tutulduğu kimi hər bir ölkədə göstərilən tamaşalarda yerli opera teatrlarının orkestri, xoru və balet truppaları istifadə olunmuş, Koroğlu, Nigar, Həsən xan rollarını isə digər qardaş ölkələrin opera solistləri ifa etmişdilər.

TÜRKSOY-un baş katibi Düsen Kaseinovun qeyd etdiyi kimi *“Üzeyir Hacıbəylinin möhtəşəm musiqisinin təməlində türk xalqlarının dərin bir mədəniyyəti və milli musiqi irsi durmaqdadır. Üzeyir bəy Avropanın dahi opera bəstəkarlarının melodik təcrübəsindən bəhrələnərək bu musiqini zənginləşdirmiş, şəffaflığı və formasının təmizliyi, həqiqi səmimiyyəti və qeyri-adi bədii hüsnü ilə seçilən əsər yaratmışdır. “Koroğlu” operası mövzu əsasını bir çox türk xalqının bildiyi və sevdidi xalq dastanından almışdır. Xalq dastanının Ü.Hacıbəylinin musiqisində*

yenidən canlandırılması epik əfsanənin ölməzliyini sübut etmişdir. Bu layihə ətrafında müxtəlif türkdilli respublikalardan ifaçıların cəlb edilməsi qərarı türk dünyasının musiqili və poetik şah əsərləri ilə müasir opera sənətinin yetkin ustalarının və gənc sənətçilərinin qarşılıqlı, hərtərəfli və məhsuldar tanışlığına kömək edəcəkdə. Düşüncələrimiz uğurlu oldu və özünü doğrultdu” [5, s.9-10].

Bu tamaşa “öz özlüyündə tarixi-mədəni fakt olaraq türk dünyasının birliyi istiqamətində, ortaq mədəni dəyərlərə sahib çıxmaq səylərində mühüm amil, atılan ilk uğurlu addım oldu” [7, s.62-64]. Beləliklə, “Koroğlu” operasının sözügedən tamaşası incəsənətin ideya-bədii ifadə imkanları sayəsində türk dünyasının birliyi ilə bağlı tarixi, ictimai, mədəni əsasları bir daha təsdiqlədi.

Qazaxıstanın tanınmış “Birjan və Sara” operasının ilk dəfə olaraq Türkiyə səhnəsinə gətirilməsi.

Sözügedən layihənin ictimai-mədəni əsasının kifayət qədər möhkəm və məzmunlu olması onun uzunmüddətli işlək fəaliyyət mexanizmini şərtləndirirdi. Türkdilli xalqların “Koroğlu” tamaşası ilə başlayan müasir dövrdəki qarşılıqlı mədəni bəhrələnmə prosesi təbii olaraq öz davamını tələb edirdi. Odur ki, Qazaxıstanın tanınmış “Birjan və Sara” operasının ilk dəfə olaraq Türkiyə səhnəsinə gətirilməsinə məşhur qazax bəstəkarı Mukan Tölebayevin anadan olmasının 100 illiyi münasibəti ilə TÜRKSOY tərəfindən 2013-cü ilin “Mukan Tölebayev İli” elan edilməsi vəsilə oldu.

Müasir qazax musiqisinin banilərindən olan Mukan Tölebayevin “Birjan və Sara” əsəri türkdilli ölkələrdən dəvət edilən təcrübəli opera sənətçilərinin ortaq çalışması ilə yeni versiyada teatr ictimaiyyətinə təqdim edildi. Qazax ədəbiyyatının görkəmli simalarından olan Kajim Jumaliyevin yazdığı “Birjan və Sara” operasının libretto mövzusunun əsası məşhur qazax şairi və bəstəkarı Birjansal Kojakulov ilə məşhur qazax şair-akını Sara Tastanbekovanın nakam məhəbbətindən bəhs edir. Qazax akın musiqisinin motivləri əsasında, “aytıs” adlanan üslubda bəstələnən, buradakı romantik-poetik ruhda işlənən partiya və ariyalar, eləcə də faciə notlu incə lirizmlə yığılan cazibədar musiqisi “Birjan və Sara” operasının yüksək sənət səviyyəsini təmin edirdi. Özünün kompozisiya quruluşu baxımından, istər forma və məzmun, istərsə də zaman və məkan vəhdətinin yetərincə uğurla həll edildiyi bu tamaşa aktuallığı etibarilə istənilən auditoriyanın qavrayışını asanlaşdırırdı.

Türkiyənin Samsun Opera və Balet Teatrında hazırlanan, Samsun, İstanbul, Eskişehir, Bursa və Ankara şəhərlərində Türkiyə türkcəsində oynanılan bu tamaşada Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyə, Başqurdistan və Tatarıstandan dəvət edilmiş opera

sənətçiləri yüksək peşəkarlıq, yaradıcılıq həmrəyliyi, sənətkarlıq nümunəsi nümayiş etdirdilər. Monumental estetikada hazırlanmış tamaşanın quruluşçu rejissoru Əflatun Nemətzadə (Azərbaycan), dirijoru Tolqa Taviş (Türkiyə), tərtibatçı rəssamı Erlan Tuyakov (Qazaxıstan), geyim rəssamı Esengeldi Tuyakov (Qazaxıstan), xormeystri Mixail İskrov (Qazaxıstan), xoreografi Tursınbek Nurkaliyev (Qazaxıstan), işıq mühəndisi isə Murat Yılmaz (Türkiyə) idi. Əlavə edək ki, operanın səhnə təcəssümü prosesində onun musiqisi yenidən işləndi. Belə ki, librettosu Türkiyə türkcəsinin nitq xüsusiyyətinə uyğun bir şəkildə işlənilib, tərcüməsi üzərində əsaslı iş aparıldı.

TÜRKSOY-un sözügedən layihəsinə görə tamaşadakı hər bir rol üçün türk dünyasını təmsil edən bir neçə solist nəzərdə tutulmuşdu və həmin layihənin həyata keçirilməsində müsbət nəticə verən ənənəyə görə hər şəhərdə göstərilən tamaşalarda ifaçılar müvafiq olaraq dəyişirdi. Belə ki, Birjan rolunu tenorlar Özer Öndeş (Türkiyə) və Sadırbek Jumaşov (Qırğızıstan), Sara (soprano) rolunu Jupar Qabdullina (Qazaxıstan), Rigina Valiyeva (Tatarıstan), Seda Ortaç və Elif Demir (Türkiyə), Birjanın anası (messo soprano) rolunu Eda Yıldırım (Türkiyə) və Svetlana Arğınbayeva (Başqurdıstan), Birjanın atası Kojadil (bariton) rolunu Ənvər Törə (Şimali Kipr), Birjanın dostu Estay (tenor) rolunu Barış Yanç (Türkiyə) və Bolat Bukenov (Qazaxıstan), Janbota (bariton) rolunu Özgür Aslan (Türkiyə) və Şahimardan Abilov (Qazaxıstan), Janbotanın qardaşı Jiyenkul Bəy (bariton) rolunu Çağdaş Dursun (Türkiyə), Janbotanın qızı Altınay (soprano) rolunu Asel Bekbayeva (Qırğızıstan), Firuzə Acımetova (Özbəkistan) və Sibel Kızılateş (Türkiyə), Serik (tenor) rolunu Gürkan Sezgin (Türkiyə) ifa etdilər. Türkiyə türkcəsindəki bu aktyor-ifaçı ansamblının ifaları tamaşanın uğurlu təcəssümünü təmin etdi.

Türkdilli xalqların mədəni birliyinin yaradıcılıq təzahürü olan “Birjan və Sara” operasının Türkiyə tamaşaçısına təqdim edilməsinin əlamətdar nəticəsi oldu. Belə ki, TÜRKSOY-un səyləri ilə bu səhnə əsəri Türkiyənin Opera və Balet Teatrının repertuarına daxil edildi. Beləliklə, repertuarında klassik qərb əsərləri üstünlük təşkil edən teatrın bədii arsenalı türk mədəniyyətini əks etdirən bir qazax əsəri ilə zənginləşdi. Bunu, türk dövlətlərinin və xalqlarının çağdaş dövrdəki mədəni integrasiya faktı, hər şeydən əvvəl, öz siyasi-ictimai multikultural mahiyyəti etibarlı ilə indiyədək görülməmiş fəvqəladə əhəmiyyətli hadisə hesab etmək olar.

Qeyd edilən mədəniyyət hadisəsini TÜRKSOY-un türkdilli xalqlar arasında mədəni integrasiyanın uğurlu yönəlmə missiyası kimi dəyərləndirən tənqidin fikrincə, *“TÜRKSOY “Koroğlu”dan sonra ikinci dəfə türk dünyasının sənətçilərini bir tamaşada topladı və dünyaya təqdim etdi. Klassik opera sənətinin ecazkar gücü sayəsində dünya türklərinin qardaşlığını, bütünlüyünü, eyni millət olduğunu səhnə sənətinin incisi “Birjan və Sara” operası ilə bütünləşdirdi. Ayrı-ayrı türk dövlətlərindən dəvət edilən bu ulduz sənətçilər, türk millətinin ortaq*

adət-ənənələrini, mədəni irsinin zənginliyini bir daha dünya xalqlarına tanıtdılar” [6, s.104]. Fırat Purtaşın da qeyd etdiyi kimi, “bütün tamaşaçıların dəqiqələrcə ayaqda alqışlaması əslində sadəcə səhnədəki sənətçilərin möhtəşəm ifası deyil, öz mədəniyyətlərini əks etdirən xüsusi bir əsərlə tanışmış olmaları idi. “Birjan və Sara” operası adi bir tamaşadan fərqli olaraq Türkiyədə səhnə sənətləri sahəsində yeni bir başlanğıcın nişanəsidir. Səhnə sənətlərinin milliləşdirilməsi, təqlidin xaricində xüsusi əsərlərin meydana gətirilməsi, Şərqi zənginliklərinin kəşf edilməsi və bir çox nöqtəyi nəzərdən öz köklərindən yenidən doğuşun miladıdır. “Birjan və Sara” operası inamın, ısrarlı mübarizənin, yüksək bədii təcrübənin əsəridir. “Birjan və Sara” əsəri, Türk xalqlarının adət etdiyi xoşbəxt sonla nəticələnməyən bir əsərdir, ancaq sonunda qardaşlıq və mədəniyyət qazanmaqdadır” [6, s.104].

“Arşın mal alan” operettasının konsert versiyası türksoylu xalqların müştərək ifasında.

Türk birliyi coğrafiyasındakı mədəni integrasiya prosesləri tərəflərin müştərək fəaliyyəti sayəsində irəliləməkdə idi. Bu istiqamətdə atılan növbəti addım kimi türkdilli ölkələrin sənətçilərinin iştirakı ilə beynəlxalq “Arşın mal alan” operettası layihəsi xüsusi qeyd edilməlidir. Layihənin bədii rəhbəri və baş dirijoru Ağaverdi Paşayevin (Azərbaycan) və dirijor Yerlan Baktıgəreyin (Qazaxıstan) idarə etdiyi, rejissor Alik Usubovun (Azərbaycan) səhnəyə qoyduğu “Arşın mal alan” operettasının konsert versiyası Qazaxıstanın Karaqanda şəhərində Tattimbet adına Qazax Xalq Çalğı Alətləri Akademik Orkestrinin müşayiəti, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə opera solistlərinin iştirakı ilə hazırlandı. “Arşın mal alan” operettasının 100 illiyinə həsr olunmuş həmin quruluşu Karaqanda və Astana şəhərlərinin səhnələrində, sonra isə Parisdə UNESCO mərkəzində və Strasburqda Avropa Şurasının mərkəzində göstərildi. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı türkdilli ölkələrin təmsilçiləri olan qeyd etdiyimiz sənətçilərin hər biri səhnə obrazlarının istər ədəbi mətnləri, istərsə də vokal partiyalarını öz dilində ifa edirdilər. Demək olar ki, Ü.Hacıbəylinin 100 il ərzində dünyanın hər yerində müxtəlif dillərdə təcəssüm etdirilən “Arşın mal alan” operettası ilk dəfə idi ki, bu tamaşanın nümunəsi ilə türksoylu xalqların müştərək ifasında bədii həyat vəsiqəsi qazandı.

«Alpamış» operasının konsert ifası Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrı səhnəsində.

2013-cü ildə TÜRKSÖY-un və Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin müştərək dəstəyi ilə görkəmli qazax bəstəkarı Erkeqali Raxmadiyevin “Alpamış” operasının konsert ifası bir əsrlik tarixi ərzində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrı səhnəsində Əyyub Quliyevin musiqi rəhbərliyi və dirijorluğu ilə qazax

türkçəsində oynanıldı. Tamaşanın ifaçıları, Anton Ferstandt (Alpamis), İlahə Əfəndiyeva (Gülbarşın), İnarə Babayeva (Karagöz), Fəridə Məmmədova (Mıstan), Səbinə Vahabzadə (Ana Torpaq), Tələt Hüseynov (Xan Taymık), Fərid Əliyev (Karaman), Tural Ağasıyev (Keykuat) kimi sənətçilər operanın səhnə təcəssümü prosesində, əsərin nisbətən yad mətninin düzgün tələffüzü üzərində uzun müddət gərgin iş aparıb operadakı partiyaları qazax türkçəsi ilə oxumağı, həmçinin, bəstəkar E.Raxmadiyevin mürəkkəb və qeyri-simmetrik ritmləri, qəfil melodik keçidləri, harmonik modulyasiya və özünəməxsus melodik başlanğıcı olan musiqi dilini öyrənə bilmişdilər.

“Bu gün xalqlarımızın tarixində əlamətdar bir gün kimi yadda qalacaq. Azərbaycan səhnəsində qazax operasının ilk quruluşu heç şübhəsiz ki, önəmli hadisə olub, iki qardaş xalqın mədəni cəhətdən daha da yaxınlaşmasına təkan verəcək. Operanın sizin teatrın solistləri, xor və orkestri tərəfindən yüksək professional səviyyədə ifa olunduğunu” [11] xüsusi olaraq qeyd edən Qazaxıstan Bəstəkarlar İttifaqının sədri Balnur Kadirbek görülməli işin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini və uğurlu perspektivə malik olduğunu bildirdi.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının müxtəlif boyları əsasında tamaşaların hazırlanması.

Türkdilli ölkələrin müasir teatrı dili qorumaq və inkişaf etdirmək, mədəni və tarixi irsi sonrakı nəsillərə çatdırmaq üçün vacib, eyni zamanda fəvqəladə imkanlara malik olan ideya-estetik vasitələrdən biridir. Öz fəaliyyətində teatra prioritet sahə dəyəri verən TÜRKSÖY-un nəzdində 2011-ci ildə yaradılan üzv dövlətlərin Teatr Rəhbərləri Şurası tərəfindən türkdilli dövlətlərin teatrları arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasını mühüm addım kimi dəyərləndirmək olar. Bu istiqamətdə görülməli işlərdən ən uğurlusu müxtəlif türkdilli dövlətlərin teatrlarında ortaq ümumtürk mədəni abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının müxtəlif boyları əsasında tamaşaların hazırlanması idi.

Teatr sənətinin tükənməz bədii ifadə vasitələrinin köməyiylə estetik həyatını yaşamaq, səhnə yaradıcılığı sayəsində maddiləşmə imkanı qazanan epos qəhrəmanları müxtəlif türkdilli səhnələrdə qədimlərdən bu günümüzdə səsləndilər. Bu səylər təbii idi, çünki *“teatr həmişə keçmişə boylanmış, tarixdə baş verən mühüm hadisələri öz tamaşaçısına göstərmiş, tarixlə müasirləri – tamaşaçıları arasında əlaqə, körpü yaratmışdır”* [2, s.117]. Milli-mənəvi dəyərlərin, ümumtürk mədəniyyətinin qorunması və təbliği baxımından bu layihənin reallaşması məqsədilə dastanın ayrı-ayrı boyları əsasında hazırlanan tamaşalar türk xalqlarının beynəlxalq teatr festivallarında, o cümlədən Türkiyənin Konya (“Min nəfəs bir səs”) və Tatarıstanın Kazan (“Novruz”) şəhərlərində keçirilən sənət nümayişində “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının müxtəlif boyları əsasında hazırlanan üç tamaşa - M.Auezov adına Qazax Dövlət Akademik Dram Teatrının “Qorqud sehri”, Q.Kariyev

adına Tatarıstan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrının (“Salur Qazanın dustaq olduğu və oğlu Uruzun onu xilas etdiyi boy” əsasında) “Ayrız Batır” və Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının (“Dirşə xan oğlu Buğaç xan” boyunun motivləri əsasında) “İlahi oyun” adlı tamaşaları xüsusi maraq oyatmışdı.

Nəticə.

Uzun illər boyu ayrı-ayrı coğrafi ərazilərdə yaşayan, bu zaman milli mənliliyini və adət-ənənələrini qoruyaraq etnik-psixoloji varlığına və ruhsal mirasına sədaqətlə sahib çıxan müxtəlif türkdilli xalqların səhnə sənəti vasitəsilə bir-birinə yaxınlaşma, öyrənmə, dərkətmə və bütövləşmə proseslərində multikultural dəyərlərə istinad edib, onu başlıca və həlledici amil kimi qəbul etməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. O da əhəmiyyətlidir ki, həmin tamaşaların təqdimatı işində kök birliyinin, ruh birliyinin gələcək əməkdaşlıq üçün ən etibarlı və perspektivli əsas olduğu həqiqət bir daha öz təsdiqini tapdı. Odur ki, biz müxtəlif türkdilli ölkələrin teatr həyatındakı mədəni-estetik proseslərin həmin xalqların soykökünə qayıdıla əlaqədar olan qarşılıqlı mədəni bəhrələnmələri, eyni zamanda bədii yaradıcılıq özünüifadəsini şərtləndirməsi faktını qeyd etməli olarıq.

Aparığımız təhlillər teatr sənətinin ifadə vasitələrinin estetik imkanları ilə yaradıcı əməkdaşlığın getdikcə artan vüsəti və effektivliyi bu sahədəki ortaqlıq mədəni irsin, eləcə də müştərək fəaliyyət üçün funksional ehtiyatların tükənməz qaynaqlarının mövcudluğu qənaətimizi təsdiqləyir.

Sovet İttifaqının süqutundan sonra ayrı-ayrı cəmiyyətlərin ictimai-mədəni sahələrində böyük dəyişikliklər baş verdi. Mədəniyyət və incəsənət qarşısında yeni perspektivlər açıldı, ideoloji və bədii prinsiplər yeni məzmun kəsb etdi. Beləliklə, teatr sənəti yenidən öz müstəqilliyini qazanmış türk respublikalarının mədəniyyət siyasətinin prioritet sahəsinə çevrildi.

Milli özünüdərkətmənin oyanışı teatrın tarixi keçmişə marağını daha da artırdı. Bununla əlaqədar bir zamanlar yasaqlanmış tarixi mövzuların yer aldığı tamaşalar repertuarlarda əhəmiyyətli dərəcədə yer tutmağa başladı. Əgər əvvəllər teatrlar öz tamaşalarında diqqəti ümumi problemlərə yönəldirdilərsə, yeni dövrdə əsas ideya-estetik vurğu milli mündəricəyə yönəldi və “ictimai mühitdə boy verib görünən yeni konsepsiyaların öz təzahürünü fəlsəfədə, incəsənətdə tapması” [8, s.124] faktı müşahidə edildi.

Türkdilli respublikaların aparıcı rejissorları öz professional bacarıqlarını təkmilləşdirmək üçün milli teatr məktəbinin bədii səhnə ənənələrini zənginləşdirmək, yaradıcılıq irsini çağdaş dünya teatrının qabaqcıl istiqamətinə yönəltmək, yeni teatr fəlsəfəsi yaratmaq qabiliyyətlərini nümayiş etdirirdilər. Bu dövrün, yəni “90-cı illərin böyük paradoksları var idi. Mədəni fermentasiya teatrın özünüifadəsinə çoxsaylı imkanlar yaradırdı” [10, s.35].

Apardığımız araşdırmalar sübut edir ki, bəzi rejissorlar, öz bədii axtarışlarında səhnə dilinin oyun əsası kimi ayınlərə və mərasimlərə üstünlük verir, digərləri isə bəlli olan müxtəlif rəvayətləri, milli musiqili tamaşaları janr halına gətirməyə cəhd edirdilər. Maraqlıdır ki, bu prosesdə ənənəvi mədəniyyət yeni rejissor üslubları, metaforik teatr təfəkkürünün, bənzərsiz səhnə görüntülərinin ifadə arsenalını zənginləşdirə bildi.

Bu sayaq qarşılıqlı mədəni bəhrələnmələr kontekstində dəyər qazanan və diqqət çəkən budur ki, sözügedən mərhələdə türkdilli teatrlar estetik yenilənməyə can atmaqla bütövlükdə Turan coğrafiyasının ictimai-mədəni həyatına fəal təsir edə bilirdilər.

Aksiomatik həqiqətə görə, müxtəlif xalqların mədəniyyətinə qarşılıqlı nüfuzetmə, iştirak edən bütün tərəflər üçün ümumbəşəri dəyərlərin inkişaf prosesini zənginləşdirir. Odur ki, tamamilə təbii olaraq müstəqillik qazanan türkdilli teatrların sıx yaradıcılıq əməkdaşlığı prosesi getdikcə daha böyük vüsət alırdı.

Müstəqillik illərindən başlayaraq türksoylu teatrların fəaliyyətində diqqət çəkən yeni ovqatlı yaradıcılıq iqlimi milli dramaturqiyanın inkişafına həlledici müsbət təsir göstərirdi.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov, C.H. İsmayıl Hidayətzadə. Bakı: Çarşıoğlu, 2005. – 132 s.
2. Qafarlı, V.R. Azərbaycan teatrının janr poetikası. Bakı: Qanun, 2012. – 160 s.
3. Məmmədov, M.Ə. Teatr düşüncələri. Bakı: İşıq, 1977. – 230 s.
4. Rəhimli, İ.Ə. Azərbaycan Dövlət Musiqili Teatrı: Sənət ocağının keçdiyi zəngi in yaradıcılıq yolunun elmi-tarixi tədqiqi (1910-2012). Bakı: Aspoliqraf, 2013. – 495 s.
5. Neimetzade, E. Altın Çağın İncisi “Koroğlu”. Ankara: TÜRKSOY, 2011. – 144 s.
6. Neimetzade, E.N. Kazak Müziğinin Mücevheri Birjan ve Sara. Ankara: TÜRKSOY, 2015. – 104 s.
7. “Köroğlu” Operası. Sahne: Tiyatro Opera ve Bale Dergisi. Ankara: Sahne Yayınları, Sayı: 40, 6 Eylül - Ekim 2010. – 99 s.
8. Алперс, Б.В. Театральные очерки. Москва, Искусство, 1977. - 566 с.
9. Трубецкой, Н.С. История. Культура. Язык. Москва: Прогресс, 1995. – 800 с.
10. Шевцова, М. Лев Додин и Малый драматический театр: рождение спектакля. Санкт-Петербург, Балтийские сезоны, 2014. - 293 с.
11. В Баку состоялась премьера оперы "Алпамыс"
<https://www.trend.az/life/culture/2147257.html>, 6 мая 2013.

РОЛЬ МУЗЫКАЛЬНОГО ТЕАТРА В СЦЕНИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ

ЭЛЬЧИН ГАФАРЛЫ

Диссертант Азербайджанского государственного университета культуры и искусств

Резюме

В представленной статье освещаются проекты организации ТЮРКСОЙ, содействовавшие сближению тюркоязычных народов. Изучение процессов интеграции и сближения культур тюркоязычных народов посредством театрального сотрудничества является одной из актуальных задач искусствоведения, а именно театроведческих изысканий. В представленной статье на примере отдельных спектаклей изучена динамика сотрудничества тюркоязычных народов в области сценической практики создания музыкально-театральных постановок. Различные тюркоязычные страны, включая Азербайджан, Казахстан и др., благодаря мастерству творческих коллективов смогли воплотить в жизнь ряд международных проектов, как постановки опер «Короглы», «Аршин мал алан», «Алпамыс» и др., которые содействовали интеграции культур тюркоязычных народов. В статье исследуется роль музыкального театра, как инструмента сохранения духовного наследия тюркоязычных народов. В ходе исследования был применен метод системного и сравнительного анализа, с привлечением огромного фактологического материала. Научно-практическое значение данной статьи определяется необходимостью разработок в области изучения интеграционных процессов сценического искусства и театральной культуры тюркских народов в целостности. Результаты исследования могут стать ценным научным источником для изучения театральных процессов и тенденций сценического искусства тюркоязычных народов.

Ключевые слова: театр, музыка, ТЮРКСОЙ, спектакль, опера, тюркоязычные народы, эстетика.

THE ROLE OF MUSICAL THEATRE IN THE STAGE CULTURE OF TURKIC-SPEAKING PEOPLES

ELCHİN H. GAFARLY

PhD candidate at Azerbaijan State University of Culture and Arts

Abstract

This article highlights projects by the TURKSOY organization that have facilitated the rapprochement of Turkic-speaking peoples. Studying the integration and convergence of the cultures of Turkic-speaking peoples through theatrical collaboration is a pressing issue in art history, particularly theater studies. Using individual performances as examples, this article examines the dynamics of collaboration among Turkic-speaking peoples in the field of stage practice in creating musical and theatrical productions. Various Turkic-speaking countries, including Azerbaijan, Kazakhstan, and others, thanks to the skill of their creative teams, were able to bring to life a number of international projects, such as productions of the operas "Koroghly," "Arshin Mal Alan," "Alpamys," and others, which contributed to the integration of the cultures of Turkic-speaking peoples. The article examines the role of musical theater as a tool for preserving the spiritual heritage of Turkic-speaking peoples. The study utilized a systemic and comparative analysis method, drawing on a wealth of factual material. The scientific and practical significance of this article stems from the need for further research into the holistic integration of the performing arts and theatrical culture of Turkic peoples. The research findings could serve as a

valuable source for studying theatrical processes and trends in the performing arts of Turkic-speaking peoples.

Keywords: theater, music, TURKSOY, performance, opera, Turkic-speaking peoples, aesthetics.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 05.12.2025

Qəbulolunma tarixi: 21.12.2025